

vizsgálat alá vegyük „az emberi ismerő-készség természetét és az *a priori* ismeretek lehetőségét” (24.), mert az ilyenféle kritikai vizsgálat képes egyedül arra, hogy továbbfejlessze szellemünk képességeit és erősít. Mint jó matematikus, egyébként is úgy látja, „hogy a matematika lényegébe való mély belátás nélkül alapos ítéletet nem lehet mondani sem a kantai rendszerről, sem általában az emberi értelem természetéről” (57.). Tehát csak a matematikai gondolkodás segítségével juthat el a spekulatív filozófia odáig, hogy létre jöjjön „egy teljesen befejezett és általánosan elismert rendszer” (43.).

A Tichy Ferenc eme fejtegetései és egész józan, bölcs szemléje mindenesetre annak bizonyossága, hogy felsőoktatási körökben is mennyire felfigyeltek már az 1790-es évek legelején a Kant filozófiájára hazánkban is. És ha Tichy Ferencet nem is lehet minden további nélkül Kant követőjének elkönyvelni, annyi bizonyos, hogy a kantai elgondolásnak, a kritikai állásfoglalásnak, a józan elemzésnek fontos szerepet tulajdonít a filozófia további fejlesztésének szempontjából. Ilyenformán még azt is el lehet róla mondani bizonyos fenntartással, amit a Magyar Életrajzi Lexikon így fogalmaz meg: „Filozófiai szemlélete kantianus.”

Ezek alapján csak sajnálhatjuk, hogy Tichy Ferenc nem adta egyéb jelét filozófiai ismereteinek, és nem nyilatkozott meg később e kérdésben. Tanulmányja így is nagyon becses dokumentuma annak, hogy milyen erősen és komolyan fellendült a filozófia iránti érdeklődés 1790 körül hazánkban.

Ez mindjárt megadja az útmutatást a további kutatás számára is. Felvetődik a komoly feladat: szükséges ezt a nagyon gazdag kort erről az oldalról is minél behatóbb vizsgálat alá venni, és az összefüggéseket minél tisztábban feltárni.

Horkay László

A Hunyadiak a lengyel drámairodalomban

Az évszázadokon át szoros magyar–lengyel kapcsolatok eredményeként természetesnek tűnik, hogy történelmünk nagyjairól számos lengyel szépirodalmi műben olvashatunk. Ezek közé tartoznak a XV. századi törökellenes harcokról szóló, Lengyelországban régóta nem játszott, nálunk gyakorlatilag ismeretlen drámák is.

Hunyadi János három lengyel színpadi alkotás szereplője, amelyek témáját a várnai csatában elesett I. (Lengyelországban III.) Ulászló (Władysław) magyarországi uralkodásának eseményei képezik. Waclaw Rzewuski (1706–1779) és a felvilágosodás irodalmának egyik legismertebb alakja, Julian Ursyn Niemcewicz (1757–1841) egyaránt *Władysław pod Warna* (Ulászló Várnánál) címmel írt drámát a tragikus sorsú királyról és a magyar hadvezérről. Rzewuski műve 1760-ban jelent meg Lwówban, egy évvel később pedig be is mutatták egy lengyel mágnesi udvar színpadán.¹ Niemcewicz tragédiája 1787–88-ban keletkezett, de kiadására csak 1803-ban, színrevitelére egy év múlva került sor.² A régebben népszerű, ma alig ismert, de az új magyar világirodalmi lexikonban is említett író és irodalomtörténész, Adam Belcikowski (1839–1909) *Król Władysław Warnencyk* (Várnai Ulászló király) c. alkotását 1877-ben adták ki, de 17 éves korában Hunyadi Lászlóról írt tragédiáját, a *Hunyadi*-t már 1869-ben közölte egy folyóirat, egy évvel később pedig könyvalakban is megjelent Lwówban.³

A katona és politikus Rzewuskit több külföldi utazása tette széles látókörű emberré. Jelentős műveltségétől függetlenül a nemesi szabadságjogok, privilégiumok ádáz védelmezője volt. A nemzeti hadsereg létszámának növelését követelte, és hangsúlyozta a király okos, tapasztalt tanácsadóinak szerepét. E nézetei említett művében is tükröződnek: Tarnowski lengyel hadvezér fontosabb számára, mint Ulászló vagy Hunyadi. A király tragikus sorsát előidéző eseményekről beszámoló lengyel források közül a XVII. század végéről származó történelmi munkát választott. Ennek adatai nem mindenben felelnek meg a valóságnak.⁴ Nagyobb szerepet játszik a törökverő Niemcewicz tragédiájában. A lengyel felvilágosodás sokoldalú írója és politikusa a magyar arisztokratákkal kapcsolatban álló Adam Czartoryski herceg adjutánsa és barátja volt. Utóbbi birtokainak egy része már Lengyelország első felosztása, 1772 után Ausztriához került. Mind a herceg, mind Niemcewicz gyakori vendége lett az ekkor divatba jövő bártfai fürdőnek, ahol a lengyel és magyar szellemi élet számos kiválósága találkozott. Valószínűleg e látogatásoknak köszönhető említett alkotásának megszületése.⁵ Magyar vonat-

¹ M. KLIMOWICZ: *Oswiecenie. Historia literatury polskiej 1911 r. d. K. Wyki. Warszawa 1972. 53.*

² I. m. 359., 386–387.

³ *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu. T. III. Obraz literatury polskiej XIX i XX w. Warszawa 1969. 72–76.*

⁴ Vö. W. RZEWUSKI: *Tragedie i komedie. Opracowanie i wstęp: J. Majerowa. Warszawa 1932. 5–38.*

⁵ J. REYCHMAN: *Kultúrális érdeklődés Magyarországon a XVIII. század Lengyelországban. Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969. 321–323., 330.*

kozású *Kazimierz Wielki* (Nagy Kázmér) c. drámája is, amelyben szerepel a lengyel király utódja, Nagy Lajos és kísérete, a *Jadwiga, królowa polska* (Hedvig lengyel királynő) pedig közös királyunk lányának állít emléket. Az *Ulászló Várnánát* lehetőséget adott az írónak arra, hogy az igazságtalan háborút elítélje (Stanisław August Poniatowski, az utolsó lengyel király török-ellenes lengyel—orosz szövetség létrehozásán fáradozott) és véleményt mondjon kora néhány politikai kérdéséről.⁶ Valószínűnek tartjuk, hogy az államérdeket figyelmen kívül hagyó és a szerelmet választó főhős, illetve a helytelen választás miatt bekövetkező halála is allúzió. (Poniatowski és II. Katalin között szerelmi kapcsolat volt; a király támogatta a cárnő politikáját.)

Belcikowski érdeklődését a magyar történelem iránt az is magyarázhatja, hogy sokáig Krakkóban élt, tehát a Monarchia alattvalója volt. A gimnazista korában írt, még erősen romantikus *Hunyadi* keletkezéséről a szerző írta, hogy egy világtörténet olvasása hatására ragadta meg képzeletét a lengyelek számára szintén fontos törökellenes harc problémája, a fiatal, bátor, de becsapott és szerencsétlen Hunyadi László tragikus alakja és a még csaknem gyermek, de már környezetében romlottá lett V. László sorsa. Irodalomtörténészként is elsősorban a régi lengyel irodalommal foglalkozott. A több, ugyancsak történelmi tárgyú komédia mellett igazi műfaja a tragédia volt. Mivel nem volt igazán jelentős szírói vénája, inkább csak megtanulta a drámaírás mesterségét. Gyakran sablonszerű, kevésbé meggyőző figurákat felvonultató művei — köztük a *Várnai Ulászló király* — nem hoztak neki maradandó sikert.⁷ E drámája tárgyát feltehetően Rzewuskitól vagy Niemcewiczról vette. Korának szülő célzásokat aligha fedezhetünk fel benne. Az érett Belcikowskit a pozitívizmus írójának tartják, akinél a történelmi és politikai vonatkozások csupán a lelki-erkölcsi bonyodalmak bemutatásához szükséges halvány háttérrel adják.⁸

Rzewuski említett tragédiája a törökkel 1444-ben kötött béke megszegésének következményeiről és Ulászló haláláról szól. A király és Hunyadi János mellett két lengyel hadvezér (Tarnowski, Zawisza) ábrázol, de e történelmi alakok szerepét eltúlozza.⁹ A szokványos szerelmi szál (Ulászló és Zawisza Brankovics egyik lányát szereti, Zawisza lemond a király javára, és viszonzza a másik lány érzelmeit) a mű történetiségét háttérbe szorítja. Ezért lehetséges, hogy a törökverő a III. felvonásban jelenik meg először, és ott is az Ulászlónál fontosabb szerepet játszó Tarnowskitól kér tanácsot. Rossz híreket hallott a királytól, de — mivel más megoldás nincs — fell kel venni a harcot. A magyar hadvezér bizakodik: „Ma magyarok s lengyelek két harcias népe, / Dicsőségért vagy halálért kezdünk versengésbe.” (III. felv.)¹⁰ Rzewuski a kereszténység védelmezőjeként mutatja be Hunyadi: „Nem a tömeg győz, de Isten és a szent ügy.”; „Corvin már választott a mai csata előtt: / Kereszténynek diadalt, magának véres halált.” (III. felv.) Az V. felvonásban szerepel ismét, hírt hoz a csata gyászos kimeneteléről: „Mindent elvesztettünk, a kegyetlen sors most / A Király s a sereg halálával tette híressé a csatamezőt.” De állhatatos, célja továbbra is a török elleni küzdelem: „Engem azért vezetett ki Isten a halottak közül, / Hogy megbosszuljam a király, a vezérek s püspökök halálát.” Az elesett hősök érényeit példaként állítja az utókor elé.

Niemcewicz tárgyalt művének drámai intrikájában nagyobb a törökverő szerepe. Az író — elődjétől merőben eltérően — csaknem kizárólag negatív jellemvonásokkal ruházza fel Hunyadi János alakját. Ez elsősorban a híres XV. századi történetíró, Jan Długosz krónikájának hatásával magyarázható. A történész több jelentős esemény és személyiség megítélésében tévedett.¹¹ Niemcewicz tragédiájának bevezetőjében olvassuk, hogy Ulászló a szegedi békekötés után vissza akart térni Lengyelországba. Az ellene lázadó Erzsébetet, Albert özvegyét fiával, a későbbi V. Lászlóval együtt a király katonái foglyul ejtik. Ulászlóra nagy hatással van a nő szépsége, ezért visszahagyja szabadságát, és házasságot ajánl neki. Erzsébetet ez meghatja, de mivel régóta Hunyadi szereti, kosarat ad a királynak. (Az író aligha nézett utána annak, hogy Ulászló valószínűleg 1424-ben született, Erzsébet 1410—1442 között élt, a törökverő régóta nős volt. Ellenkező esetben művének cselekménye nem játszódna Várnánál.) „Hunyadi (egyes történetírók tanúsága szerint) kiváló hadvezér, de gőgjében határt nem ismert Władysław halálában reménykedik, hogy így megszerezhesse a magyar koronát” — írja.¹² Erzsébetnek Hunyadi szerelmet hazudik, és összebeszél Cesarini pápai követtel. Együtt

⁶ KLIMOWICZ I. m. 386—387.

⁷ Vö. A. BEŁCIKOWSKI: Ze studiów nad literaturą polską. Wydanie pamiątkowe ku uczczeniu 25-cioletniej działalności literackiej autora, z zyciorysem skreslonym przez d-ra Piotra Chmielewskiego. Warszawa 1886. XIV—XXVIII.

⁸ M. SZYJKOWSKI: Dzieje nowożytnej tragedii polskiej. Typ szekspirowski. Kraków 1923. 306.

⁹ J. DĄBROWSKI: Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440—1444). Rozprawy historyczne, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. T. II. Warszawa 1923. 172., 192.

¹⁰ Az idézett szövegrészeket a tanulmány szerzője fordította.

¹¹ DĄBROWSKI I. m. 133., 188—189.

¹² J. U. NIEMCEWICZ: Dzieła poetyczne wierszem i prozą. T. 6. Lipsk 1838. 111.

kényszerítik a királyt a béke megszegésére, aki aztán hősiessen küzdve hal meg a várnai csatában.

A Rzewuski-drámában megismert két lengyel vezéren kívül itt szerepel a későbbi V. László, Erzsébet bizalmasa, Elvira és Bottos magyar lovag. Utóbbinak Hunyadi már az I. felvonásban elmondja: Ulászló megválasztásakor még nem volt elég erős ahhoz, hogy ellenálljon. Ezért hűséget színel. Hiába uszította a törököket a király ellen, az jelentős hadi sikereket ért el. A további tervei iránt érdeklődő loagnak így válaszol: „Uralkodni; / Megszabadítani hazámat az idegen erőszaktól. . . Elég sokáig volt idegen urak prédája az ország, / Ideje vértünkkel viszsza-szerezni szabadságát.” Bottos ellenvetése: ha Ulászló meghal vagy elmenekül, még mindig számolni kell Erzsébettel és fiával. Hunyadi azonban biztos Erzsébet szerelmében, és képmtatón a béke megszegésére buzdítja a lengyeleket. A király hírt kap Erzsébet elfogásáról, és abban bízik, hogy a nő érzelmeit meg tudja változtatni. Erzsébet kezét ajánlva kéri a törökverőt, szerezze vissza fiának a trónt. Ulászló szerelmet vall a királynőnek, koronáját Erzsébet fiának igéri. Bottos azt tanácsolja Hunyadinak, hogy harc közben csalja kelepccé a királyt. A lengyelek nem akarják megszegni a békét, a magát már erősnek érző magyar hadvezér azonban a pápai legátus levelére hivatkozik, és Ulászlót biztatja: „Minden a békeszegés felé visz, Uram, / Ígéreted, Róma parancsa, Erzsébet kívánsága.” (III. felv.) Érvei hatására a király megmondja a török követnek, hogy csatlakoznia kell a többi keresztény országhoz. Tarnowski elmondja véleményét Ulászlónak: „Ismerem Hunyadi hősiességét és minden erényét, / De, bár buzgón kel védelmedre, / A magyar trónon látni téged nincs kedvére; / A gőg és büszkeség elvették az eszét.” (IV. felv.) A király szerint ez lehetetlen, hiszen Erzsébet nem becsülné Hunyadiat, ha az áruló lenne. A túl sok fordulat után egy újabb: berohan Erzsébet és Ulászló tudomására hozza, hogy a magyar vezér becsapta Rómát és uralkodóját. Hunyadi büszkén védekezik: a csatamezőn majd bebizonyítja hűségét. Végül bebizonyosodik, hogy a hadvezért, aki Albert özvegyének fiát is „oltalmába” veszi, nem érdekli a lengyelek sorsa. A csata gyászos kimeneteléről csak Zawisza hoz hírt: „Mindent elvesztettünk: / A vitézek megverték a pogány sok csapatját, / De Hunyadi árulásai a győzelmet tőlünk elragadták.” (V. felv.) A hadvezér seregével elvonult, a sebesült király Erzsébettől búcsúzza meg.

Lényegesen közelebb áll a mai történelmi értékeléshez a *Várnai Ulászló király*. Belcikowski a legismertebb személyiségeken kívül több magyar, lengyel és más nemzetiségű történelmi alakot vonultat fel, akik valóban részt vettek (vagy vehettek) a várnai csatában, illetve a vele kapcsolatos eseményekben.¹⁸ (Köztük van az első jelentős lengyel humanista, Grzegorz z Sanoka, aki Ulászló halála után Hunyadi János és Vitéz János udvarában élt, valamint Hédervári nádor, Ország Mihály, Brankovics György és Drakul vajda is.) A dráma szerint Hunyadi híve a szegedi béke megkötésének, mert azt — több magyar főúr véleményéhez hasonlóan — előnyösnek tartja az ország számára. A király és néhány lengyel vitéze viszont folytatni akarja a háborút. A kilátásba helyezett idegen segítség és Bulgária elnyerésének lehetősége hatására (Cesarini ezt igéri a végső győzelemért) a magyar hadvezér megváltoztatja álláspontját. Szerepe van ebben nagyraagyó felesége véleményének is. Hunyadi azt mondja neki: „Férjed királynévá tesz majd téged! . . . Most pedig megyek a mi koronánkért!” (II. felv.) A király most is ingadozik, de végül aláírja a béke megszegését. A magyar hadvezér bizakodik: „A jövő mindig a merészre mosolyog, / Akkor is, ha felhős felette az ég.” (IV. felv.) A sikeresen induló csata vereséggel végződik, Hunyadi reménye elvesztése miatt kesereg.

A *Hunyadi c. ifjúkori Belcikowski-tragédia* ugyancsak számos szereplője között nincsenek lengyelek. Cselekménye 1457-ben játszódik Budán. A nándorfehérvári csatából visszatérő Hunyadi László látja, hogy Cillei Ulrik részéről nem sok jóra számíthat. A törökverő fiát az bántja, hogy „a hatalom méltatlan kezekbe kerül”. (I. felv.) Hívei azt tanácsolják, öltesse meg Cilleit, mert ellenkező esetben Mátyással együtt ő fog veszélybe kerülni. Hunyadi László szerelmesére, Annára a király is szemet vetett. A lány itt szereplő nagybátyja és gyámja, Urbán saját tervei érdekében szét akarja választani a szerelmeseket. Cillei összeesküvést sző a Hunyadiak ellen, és ennek szükségességéről meggyőzi V. Lászlót is. Hunyadi László elhiszi Urbán Annát rágalmazó szavait. A lány gyámja úgy szervezi meg a király és Anna találkozóját, hogy az ott elhangzottakat a törökverő fia is hallja. Hunyadi László a kezébe kerül levelekkel bebizonyítja Cillei aljasságát, és megöli azt. Hitelt ad a megrémült és megbocsátást szinlelő V. Lászlónak, és nem hisz Annának, aki azt tanácsolja neki, hogy meneküljön. A király Hunyadi László megmentésének kilátásba helyezésével zsarolja a lányt, az azonban visszautasítja az uralkodó becstelenséget ajánlatát. (Szécsi érsek hatására V. László előzőleg már aláírta a halálos ítéletet.) A vesztőhelyen sem rettegő Hunyadi László csak most hiszi el, a mérge hatására már haldokló Annának, hogy nem fűzte szerelem az erkölcstelen királyhoz. V. László rettegve nézi a kivégzést. A lánytól tudja meg, hogy véletlenül szintén mérget ivott, ami halálát okozza.

¹⁸ DĄBROWSKI i. m. 69., 74., 159., 172., 180., 192.

A jelenlevő katonák bosszút esküsznek, és jó uralkodót követelnek: „Éljen Corvin Mátyás, a mi királyunk!” (V. felv.)

„A mű alakjainak sablon jellemük van, szeretik a hosszú tirádákat, és nem egyénített nyelven beszélnek, amely tele van pátosszal és szónoki fordulatokkal” — írja drámaírói termésének egyik értékelője.¹⁴ Kétségtelen az is, hogy a fiatal Belcikowski nem sokat törődött a történelmi hűséggel. (Pontatlan forrást felhasználva nem tudott arról, hogy Cilleit 1456-ban érte el balsorsa Nándorfehérvárott, V. László 1457-ben, de Prágában halt meg.) Az említettek kivül a *Hunyadi* c. drámában találkozunk több történelmi alakkal (Szilágyi Mihály, Hédervári, Kanizsa, Gara László, Giskra). Szerepük nem jelentős, inkább csak a két tábor létezését érzékeltetik.

Mindhárom Hunyadi Jánost szerepeltető műre jellemző, hogy — függetlenül megoldásuktól — a magyar hadvezér nem ütközik össze a királlyal. Meglepő, hogy míg Rzewuski Ulászló odaadó híveként ábrázolja Hunyadi, Niemcewicznél — aki nem sokkal később írta drámáját — nagy hadvezérünk a király tragédiájának előidézője. Sokoldalúan jellemzett, de egyértelműen „fekete” alak. Hunyadi János intrikusként való ábrázolását Niemcewicz tragédiájában azzal tudjuk magyarázni, hogy az írónak ilyen figurára volt szüksége korának mondani-valója kifejezéséhez. Jelleme Belcikowskinál már sokkal szegényesebb: szinte csak a hatalomvágyat megtestesítő séma. Másik, korábban írt művében Hunyadi Lászlót cselekedtetve még úgy említi meg annak apját, mint nagy hőst. A csupa értékes vonásokkal felruházott László csaknem „álló” jellem. Bár ő a címszereplő, a tragikus szituációk egy része abból adódik, hogy szerelmese nem szól neki a királlyal való találkozásairól.

A közös történelmi eseményeket feldolgozó lengyel szépirodalmi alkotásokban többnyire szimpatikus magyar alakokkal találkozunk. A Hunyadiakkal nem egészen így áll a helyzet. A magyartól eltérő lengyel értékelés okait részben a XV. századról szóló egyes történelmi forrásokból, részben néhány lengyel humanista (Grzegorz z Sanoka, Kallimach) ránk nézve kevéssé hízog hangvételű műveinek¹⁵ későbbi hatásából, ismeretéből vezethetjük le.

Kétségtelen, hogy a XV. századi törökellenes harcok jelentősége a lengyelek számára kisebb volt. Bár nem célunk, hogy a magyar és lengyel történészek értékelő megállapításait egybevevünk, érdemes idézni a kapcsolatainkat jól ismerő J. Dąbrowskit: „Hogy mik voltak az indítékok, amelyek Hunyadi irányították, nem tudjuk pontosan; kételkednünk kell abban, hogy az állítólag neki tett ígéret, amelynek értelmében a hadjárat sikere esetén megkapta volna Bulgáriát, a másik oldalra billenthetette volna a mérleget, bár lehet, hogy ennek is megvolt a hatása.”¹⁶

A tárgyalt drámák alapján Hunyadi Jánosról kialakítható összkép nem lehet a sokat emlegetett magyar—lengyel barátság bizonyítéka. De a kivételek erősítik a szabályt.

Molnár István

A Fanni hagyományai értelmezéséhez*

I. A napló első lapjait író leányt az „érzések Zúrzavarja” jellemzi, amely részben a végtelen vonzalnak és hangulatok váltakozásában, részben pedig az ellentétes lélekállapotok szimultaneitásában mutatkozik meg — a jelenetek és reflexiók nagyrészt ennek az egyik végtől a másikba csapó vagy a végleteket összeolvasztó hangoltságnak megnyilatkozásai. Fanni éppen úgy élvezi a természet és a magány örömeit, ahogy menekülne az egyforma (a természet közelségében s magányban telő) hétköznapiak elől; az emberi nemről mizantrop véleményeket hangoztat, de ugyanolyan szabatosan elmélkedik arról is, hogy mennyire „Szükséges az Embernek az Ember”; vágyik az idilli s szereteteli életre, de néha már csak a halál vigasztalhatná meg őt — s mindezek kíséreteként a szöveget át és átszövik egy sajátos, „kevert” lélekállapot jelenlétére utaló kitételek: Fanni „édesen szenved”, („Melánkóliája” is „édes”), állapotában időnként a „Meny’ Gyönyörűségei” a „Kínok’ Helye’ Gyötrelmeivel” olvadnak egybe. E végtelenség és kevertség mindazonáltal többnyire még nem „zúrzavar” (az ellentétek ezen a szinten világosan kivehető iránya van: Fanni a szeretetet keresi s a „szeretetlen-ség” őt körülvevő világa elől menekül), igazi bizonytalanságot úgy és olyan mértékben mutat az ábrázolás, ahogyan a világra vonatkozó általános reflexiók felől magához a hősnőhöz köze-

¹⁴ *Literatura polska*... 72.

¹⁵ CSAPLÁROS István: *A magyarság lengyel tükörben. Tények és feladatok a lengyel irodalom magyar vonatkozásainak területén.* Klny. a „Debreceni Szemle”-ből. Debrecen 1940. 5.

¹⁶ DĄBROWSKI i. m. 157.

*Egy, az érzelmes mentalitás hazai történetével foglalkozó nagyobb dolgozat előkészületeiből.